

УДК 94:274(477)“1941/1944”

I. В. Саламаха

ПРОТЕСТАНТСЬКІ ЦЕРКВИ УКРАЇНИ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті досліджується положення церков євангельських християн, баптистів, п'ятидесятників на території України у роки Другої світової війни. На підґрунті архівних матеріалів та спогадів виявлені взаємостосунки німецької влади та протестантів, а також міжконфесійні стосунки протестантських церков в 1941-1944 р.р. Також порівнюється політика радянського та німецького керівництва по відношенню до протестантських церков України в цей час.

Ключові слова: Євангельські християни-баптисти, баптисти, п'ятидесятники, Союз християн віри євангельської, “єпископальна колегія”, Тимчасова рада євангельських християн і баптистів, Всеукраїнське об'єднання євангельських християн-баптистів.

В Україні наприкінці 1930-х років радянською владою проводилась активна антирелігійна політика, яка в основному торкнулася протестантських церков. Майже всі протестантські церкви було закрито, керівників заарештовано та відправлено до тюрем та таборів. З початком німецької окупації у 1941 р., коли існування радянської влади було поставлено під загрозу, християнські протестантські церкви в Україні відновлюють свою діяльність.

Наукове дослідження історії протестантських церков в Україні під час німецької окупації проводилось такими істориками, як: О. Домбровський [1], Г. Домашовець [2], Б. Любомирченко [3].

Автор даної статті поставив за мету дослідити релігійну ситуацію в Україні під час німецької окупації, а також політику окупаційної влади щодо протестантів.

А.Гітлер, з приходом до влади в Німеччині, приділяв багато уваги діяльності різноманітних релігійних організацій.

Згідно з наказом А.Гітлера від 16 липня 1935 р. засновується рейхсміністерство церковних справ. У 1939 р. в Німеччині було засновано Головне Управління імперської безпеки (РСХА). Однією з структурних одиниць Управління був відділ під назвою “церковний реферат”, який повинен був наглядати за діяльністю католицької та протестантських церков, а також різних релігійних сект.

Своє ставлення до християнства сам А.Гітлер сформулював у спеціальних положеннях:

“1. Християнство – це релігія, яка захищає слабких та принижених.

2. За своїм походженням ця релігія – єврейська, яка змушує людей “гнути спину... та повзти до хреста чужого Бога”.

3. Християнство народилося дві тисячі років тому серед хворих, нужденних людей, які втратили віру в життя.

4. Християнські догмати прощення гріха, воскресіння й спасіння є відвертою нісенітницею.

5. Християнське співчуття – небезпечна ідея.

6. Християнська любов до ближнього є глухістю, оскільки любов паралізує людину.

7. Християнська ідея рівності захищає расово неповноцінних, хворих, слабких та убогих” [4, арк.404].

А.Гітлер планував заснувати в Німеччині нову релігію і національну державну церкву Німеччини. Одним із підґрунтям у заснуванні нової церкви повинна була стати протестантська німецька церква, яка, за словами фюрера, “відстоює арійське християнство, та, наряду з цим, вбачає в Христі образ героя” [4, арк.404].

Тобто, як бачимо, не дивлячись на негативне ставлення до християнства, як релігії взагалі, діяльність протестантських церков німецькою владою підтримувалась.

Така ж ситуація була й на окупованій території України.

На окупованій радянській території основним органом правління було рейхсміністерство Східних земель. На чолі – А.Розенберг. У цьому міністерстві було створено спеціальну групу з релігійної політики під керівництвом К.Розенфельда. Її співробітники регулярно виїжджали на окуповані землі для ознайомлення з релігійною ситуацією, готували аналітичні матеріали, вносили пропозиції з проведення різноманітних заходів у церковній мережі.

Також при кожній міській управі було засновано відділи з керівництва церковними справами.

Основним ворогом у церковній мережі для німецької окупаційної влади була Руська православна церква, приходи якої контролювалися з Москви. Метою німецької влади було – знищення Руської православної церкви. Для цього вони підтримували протестантські церкви, особливо в Україні.

Влітку-восени 1941 р. німецькою окупаційною владою було прийнято низку офіційних документів стосовно релігії та церкви. В одному з циркулярів зазначалося: “Не перешкоджати розвитку сектантства, яке протипоставляє себе православ'ю” [5, арк.31].

К.Розенфельд з цього приводу говорив: “Необхідно не перешкоджати... розквітаючому сектантству, яке живиться старими руськими сектами і децентралізацією. Ці секти діють... як бактерії, від яких православ'я втрачає міцність. Багаточисельні секти, що існували на півдні України, зазнавали великого впливу з боку місцевих німців і вважалися особливо германофільськими” [5, арк. 29].

Протестантські церкви в Україні, діяльність яких у 1930-ті роки фактично призупинилась через антирелігійну політику радянської влади, скориставшись лояльним ставленням до них німців, відновлюють свою діяльність. Насамперед, це – євангельські християни, баптисти, п'ятидесятники.

Напередодні війни, в травні 1941 р., із ув'язнення до України повертається керівник п'ятидесятників Г.Понурко, який з початку окупації працює над відновленням діяльності Всеукраїнського Союзу християн віри євангельської. Він подав заяву до окупаційної влади про дозвіл діяльності Всеукраїнського союзу християн віри євангельської.

В цей час у Німеччині віруючих п'ятидесятників влада переслідувала, закривала їхні молитовні будинки, відправляла до концтаборів керівників церкви.

Також складні стосунки між п'ятидесятниками та німецькою владою були й у сусідній радянській республіці – Білорусії (керівником п'ятидесятників Білорусії був І.Панько).

Зважаючи на все це, І.Панько та Г.Понурко звернулися письмово до керівника п'ятидесятників у Німеччині Г.Шмідта з проханням дати пораду. Г.Шмідт відповів: "Німецький уряд всі общини, які визнані п'ятидесятницькими, закриті. Ті общини, які своєчасно приєдналися до Союзу баптистів, можуть спокійно працювати далі. Але, при цьому, було виставлено деякі обмеження, а саме: заборонявся хоровий спів та невідомі мови... Дивлячись на те, що ці два пункти не є фундаментальними в християнській вірі, я церквам раджу, щоб Ви приєдналися до Союзу баптистів... В іншому випадку общини будуть напевно закрито" [5, арк.31].

Але, не дивлячись на складні взаємовідношення між владою та п'ятидесятницькою церквою в Німеччині, в Україні Г.Понурку було дозволено відновити діяльність Всеукраїнського союзу християн віри євангельської. Значну роль у цьому відіграло те, що Г.Понурко відсидів у радянських тюрмах дев'ять років [6, арк.1-3].

Співробітниками Г.Понурка з налагодження духовного життя в Україні були Д.Пономарчук і А.Бідаш.

У жовтні 1942 р. в м. Дніпропетровську відбувся з'їзд представників церков Дніпропетровщини, який носив підготовчий організаційний характер. А 1 листопада 1942 р. у м. П'ятихатки (Дніпропетровська область) відбувся з'їзд, на який з'їхалися представники п'ятидесятницьких церков з усієї України. На ньому було проголошено відновлення Союзу християн віри євангельської (п'ятидесятників). Керівну раду очолив Г.Понурко, визнаний німецькою владою "єпископом" "Єпископальної церкви християн віри євангельської". Її центр – "єпископальна колегія", знаходився у м. П'ятихатки. На цей час до складу союзу входило близько 300 п'ятидесятницьких церков [6, арк.1-3].

Ще дві протестантські церкви з великою кількістю віруючих в Україні, працювали над відновленням діяльності в цей час. Це – баптисти та євангельські християни.

Радянська влада, активно виступаючи проти діяльності цих церков у 1930-х роках, з початком німецької агресії, дозволила їм відновити роботу Союзів.

У травні 1942 р. в Москві було засновано Тимчасову раду євангельських християн і баптистів, до якої увійшло по чотири представника від кожного союзу: від баптистів – М.Гуляєв, М.Левінданто, П.Малін, Ф.Патковський; від євангельських християн – М.Орлов, Я.Жидков, О.Карев, О.Андрєєв [7, арк.129-130]. Тобто, як бачимо, з 1942 р. в СРСР починається процес об'єднання між євангельськими християнами та баптистами. Але об'єднання відбувалося на рівні керівництва Союзів церков, а на окупованій території України об'єднання євангельських християн та баптистів проходило стихійно, незалежно від волі керівництва Союзів.

Німецька окупаційна влада вважала баптистів і євангельських християн нешкідливими течіями. Ці конфесії отримали повну свободу в діяльності. Їхні місіонери роз'їжджали по Україні, проповідуючи та поширюючи свою літературу [3, арк. 101-102].

У 1941-1942 р.р. – кількість общин євангельських християн та баптистів в Україні зросла за рахунок віруючих, яким заборонялося ходити до церков у 1930-х роках, а також за рахунок лояльного ставлення окупаційної влади до протестантських церков, особливо до баптистів.

На початку 1942 р. в Україні общини баптистів і євангельських християн діяли в містах – Маріуполі, Мелітополі, Каховці, Херсоні, Николаєві, Кіровограді, Вінниці, Дніпропетровську, Донецьку, Кам'янець-Подільському, Львові та в багатьох невеликих містечках і селах [8, арк. 5].

Найбільші об'єднання общин були в Донецькій, Дніпропетровській та Київській областях. Так Донецьке обласне об'єднання общин християн-баптистів з дозволу німецької влади в 1942 р. випускали в Макіївці духовний журнал "Голгофа". В м. Дніпропетровську німці надали для служби об'єднаній общині віруючих (близько однієї тисячі віруючих) Будинку культури у самому центрі міста. Також в Дніпропетровській області друкувався журнал "Молодий виноградник", друкувалися пісенники [6, арк. 9-13].

Наприкінці 1942 р. у м. Дніпропетровську відбувся з'їзд представників общин баптистів і євангельських християн з усієї України. На цьому з'їзді було засновано Дніпропетровське Всеукраїнське об'єднання євангельських християн-баптистів. Рада об'єднання знаходилась у м. Дніпропетровську. Головою об'єднання було обрано Д.Шаповалова [2, арк. 222].

Фактично після цього з'їзду на території України відбулося об'єднання баптистів і євангельських християн в одну церкву.

Але між цими двома течіями було багато неузгоджених віросповідних та адміністративних питань, через що інколи виникали суперечки. Окупаційна влада зі свого боку прихильніше ставилася до баптистів. Німці часто приходили на молитовні зібрання саме баптистів, проповідували [6, арк. 4-5].

Були ситуації, коли будівлі, де проходили зібрання євангельських християн німці силоміць передавали баптистам [9, арк. 62].

Через це з боку як баптистів, так і євангельських християн були спроби зареєструвати свої церкви окремо. Але німецька адміністрація була проти цього [6, арк. 9-13]. І союз євангельських християн із баптистами, хоча і з суперечками, але продовжував існувати до приходу радянської влади в Україну.

Після повернення радянської влади практично все керівництво Всеукраїнського об'єднання євангельських християн-баптистів та Всеукраїнського союзу християн віри євангельської було заарештовано. Арештовувались і активні члени церков, яких підозрювали в близьких стосунках із німецькою окупаційною владою. Багато віруючих, особливо п'ятидесятників, виїхало разом із німцями до Німеччини [10, арк. 7-14].

З 1944 р. для протестантських церков починається новий період в історії стосунків із державною владою.

Аналіз релігійної ситуації в Україні під час німецької окупації дає можливість зробити такі висновки:

Під час правління німецької окупаційної влади протестантські церкви України поновили свою діяльність, заборонену в 1930-ті роки радянською владою.

За допомогою протестантів німецька адміністрація планувала припинити діяльність православної церкви, яка знаходилась під контролем Москви.

У 1942-1943 рр. відновив діяльність Союз християн віри євангельської, а також працював Всеукраїнський союз євангельських християн-баптистів. Найбільш прихильно німці ставилися до баптистів. Через це в 1943 р. в Україні були спроби з боку євангельських християн вийти з-під контролю баптистів.

З приходом радянської влади керівники протестантських церков, які співпрацювали з німцями, були заарештовані, а робота Союзів церков була поставлена під контроль Москви.

Ця тема потребує подальшого дослідження з використанням архівів СБУ та церковних архівів.

Джерела та література

1. Домбровський О. Нарис історії українського євангельсько-реформованого руху. / О.Домбровський. - Нью-Йорк, Торонто, 1979. – 622 с.
2. Домашовець Г. Нариси історії української євангельсько-баптистської церкви / Г.Домашовець. – Ірвінг-Торонто, 1967. – 358 с.
3. Любомиренко Б. З Христом в Україні. Записки віруючого за роки 1941-1943. Б.Любомиренко. – Вінніпег, Торонто, 1973. – 265 с.
4. Энциклопедия Третьего рейха. / Энциклопедия Третьего рейха. – М: Локид, 1996. – 670 с.
5. Центральний державний архів вищих органів державної влади (далі – ЦДАВО). – Ф. 4648. – Оп. 2. – Спр. 237.
6. Державний архів Дніпропетровської області (далі - ДАДніпро). – Ф. р-6463. – Оп. 1. – Спр. 2.
7. История евангельских христиан-баптистов в СССР. / История евангельских христиан-баптистов. – М: Издание Всесоюзного совета евангельских христиан-баптистов, 1989. – 619 с.
8. ЦДАВО. – Ф. 4648. – Оп. 2. – Спр. 14.
9. ЦДАВО. – Ф. 6465. – Оп. 2. – Спр. 11.
10. ДАДніпро. – Ф. р-6463. – Оп. 1. – Спр. 7.

Salamakha I. V. The Protestant Church of Ukraine during the Second World War.

The article researches the situation of Evangelical Christians, Baptists, Pentecostal, on the territory of Ukraine during German occupation. The relationship of German authorities to protestants has been revealed, as well as the interdenominational relationship of protestants during the same period 1941-1944. Also, Soviet and German governments' policy towards Ukraine's Protestant churches has been compared in the article.

Key words: *Evangelical Christians-Baptists, Baptists, Pentecostals, Union of Christians of Evangelical Faith, "Episcopal College", The Provisional Council of Evangelical Christians and Baptists, All-Ukrainian Union of Evangelical Christians-Baptists.*

Саламаха И. В. Протестантские церкви Украины в годы Второй мировой войны.

В статье исследуется положение церквей евангельских христиан, баптистов, пятидесятников на территории Украины в годы Второй мировой войны. На основании архивных материалов и воспоминаний выявлены взаимоотношения немецкой власти и протестантов, а также межконфессиональные отношения в 1941-1944 гг. Также сравнивается политика советского и германского руководства по отношению к протестантским церквям Украины в данный период.

Ключевые слова: *Евангельские христиане-баптисты, баптисты, пятидесятники, Союз христиан веры евангельской, "епископальная коллегия", Временный совет евангельских христиан и баптистов, Всеукраинское объединение евангельских христиан-баптистов.*